

PRVÝ DEN ÚČET - EKONOMIE
DOKUMENT A ZIA

Pokrok, nový Adam a ekonomie šábesu

Tak jako se královna Alžběta na konci roku 2008 zeptala ekonomů, proč nedokázali předpovědět přicházející ekonomickou krizi, Václav Havel se v reakci na krizi ptá po smyslu růstu. „Proč má neustále všechno růst? Proč má růst průmysl, výroba, produkce? Proč mají bezkonceptně růst města do všech stran, až nezbudou už ani kousky krajiny, kousek trávy?“⁷⁹² Jak Havel sám vzpomíná, během svého více než pětiletého pobytu ve vězení musel také stále pracovat, ale v drtivě většině případů to byla práce zcela nesmyslná – byla to „práce pro práci“. Má ekonomický růst nějaký jiný smysl, nebo je to jen růst pro růst?

Když je něčeho příliš, nevnímáme si toho. A bývají to často ty nejdůležitější věci, bývají totiž tak samozřejmé, že je přehlízíme. Jednou z nich je idea pokroku. Obklopuje nás neustále: v televizi, v reklamách, v politických prohlášeních, v úvahách ekonomů. Je to nediskutovaný imperativ naší doby, něco, co je prostě tak automatické, že to nevidíme. Není náš systém tak trochu podobný šalbě, jako ve filmu *Matrix*? Imperativ pokroku a růstu nás může natolik ovládnout, až nás zcela zotročí. Slovy Morphea: „[Zjijeme] ve vězení, které nevnímáme – nevidíme, necítíme jeho zápach ani jeho pach.“⁷⁹³

Nedávná světová hospodářská krize ukázala, jak moc jsme závislí na růstu a jak propad HDP bereme s až náboženským zklamáním, kdy bazírujeme na desetínách procenta.

Odkud se ale vzala myšlenka neustálého růstu? Vše nasvědčuje tomu, že je to jen přeplecená idea pokroku. Nejprve ve své náboženské (nebe) a později světské (nebe na zemi) podobě. Je starostí (dokonce povinností) trhu,

Danou věc požíváme nevnímáme, dokud přemýšlením o ní nejsme posedlí
a nemáme ji přinou hlavu – ale pak zas stěží vidíme cokoli jiného.

HENRY DAVID THOREAU⁷⁹¹

⁷⁹² Havel, rozhovor s R. Kalenskou (Kalenská, „Někdy se mě zmocňuje pocit...“).

⁷⁹³ Vico viz Irwin (ed.), *The Matrix and Philosophy*, kapitola Daniela Barwicka „Neo-Materialism and the Death of the Subject“, 258. Dále v knize: „Intelligence, která v *Matrixu* vězní lidské bytosti, musí své zajatce ovládat a věznit na příňích banýřích“ titul, kapitola Jameso Lawlera „We Are (In) One! Kant Explains How to Manipulate the Matrix“, 1391

státu, vědy nebo často všeho dohromady zajistit pokrok, tedy růst. Jako by nás ekonomický růst měl přiblížit k ráji na zemi. Jakékoliv škobrtnutí HDP nás od našeho cíle oddaluje a je považováno za celospolečenské zlo. Růst je naopak největší dobro, řešení i cíl zároveň, lék na neduhy nezaměstnanosti, šarvátek i rasových otázek – je to maxima nejen ekonomie, ale často celého politického života.

Do průmyslové revoluce jsme od růstu nic moc nečekali, pak jsme pokroem byli zaskočeni, dnes jej považujeme za zcela automatický.⁷⁹⁴ Navíc pokrok vnímáme ekonomicky a technicky. Kdysi byl pokrok vnímán víceméně duchovně a vnitřně, dnes máme myšlenku pokroku sekularizovanou a spojenou s extemním světem. Konzistentní měření statistiky HDP se začalo v USA provádět v roce 1790, předtím jsme si jako lidstvo poradili i bez ní. Čas od času se sice provádělo sčítání lidu a majetku, ale třeba král David byl právě za tento počín ve Starém zákoně od Hospodina tvrdě potrestán).⁷⁹⁵ Ne-potřebovali jsme vědět, o kolik procent nebo jejich desetin jsme v průměru na hlavu bohatší než rok předchozí, ani jak jsme na tom v mezinárodním srovnání v paritě kupní síly. Mlmochodem, v roce 1790 činil reálný HDP na hlavu 1 025 dolarů (v dnešních cenách), tedy téměř čtyřicetkrát méně než dnes.⁷⁹⁶ V posledních dvaceti letech se HDP na hlavu zvýšil o 37 procent. (Ohromující? Možná. Ale jsme snad vděční či spokojení? Težko.

Pro krk v pokroku: zlatá klec

Jak bylo vidět v *Eposu o Gilgamešovi* a koneckonců i v dobách rané antiky, na začátku pojem pokroku téměř neexistoval. Panovalo cyklické pojetí času bez jakéhokoliv vývoje, vše se točilo v kruhu, tak jako roční období. Jejich role je střídát se a vracet se zpět, ve věčném cyklu, nic víc. Tato cykličnost byla navíc často doprovázena rituály, které právě návrat a opakování, regeneraci času k původnímu měly umožnit. Příběhy a mýty oněch civilizací se odehrávaly v časovém neurčítu, limbu, v jakési zvláštní mezi-prostorové a mimo-časové smyčce (nešly se tak specificky vlastně nikdy, ale právě proto se „dělý stále“, znovu a znovu).⁷⁹⁷ Jejich mýty a příběhy byly nezávislé

⁷⁹⁴ Jediné před dvíma generacemi si děbit hrály se stejnými dřevěnými hračkami jako jejich předci po celé generace. Neexistoval tu tedy žádný výrazný pokrok či změna v arzenálu hraček či v běžném vybavení domácností tak, jak to známe z dnešní doby. To až dnes se hračky vyrábějí mění z generace na generaci.

⁷⁹⁵ 1 Parahjannan 211-28.

⁷⁹⁶ Johnston, Williamson, *What Was the U.S. GDP Then?*

⁷⁹⁷ K tomuto více viz Elardo, *Mýtos o věčném návratu*. Adhmetheon, protahový princip a časové a a-prostorové vykládání prostoru a času v mnoha starověkých a středověkých. Na konci dluho doba vždy vrací tam, kde začal, aby další díl mohi začít „přeprogramovaný“ a bez vývoje závislosti na dluho předchozím.

⁷⁹⁸ Tato rovněž zahrnuje na mezipřechodném období v mezipřechodném čase který není přímou záležitostí

na historickém čase, odehrávaly se mimo. A do třetice, tyto kultury věřily, že zlatý věk lidstva již nastal v minulosti, nikoli že teprve přijde. Čím dle jsme v čase od počátku, tím hůře, neboť člověk byl stvořen lepší, než je teď. Lidstvo se časem kazí, jeho údem je úpadek a nikoli pokrok. To do jisté míry koliduje s naší současnou představou, která je vědecká pokroku za to, že jsme se vymanili z dávných primitivních časů a naše nebe na zemi jsme si umstili do budoucnosti.⁷⁹⁸

Až Hebrejové a pozdější řečtí myslitelé přišli s lineární představou času, který má historický vývoj. Sociolog Robert Nisbet sledává, že „za poslední tři tisíce let nebyla v západní civilizaci žádná jiná myšlenka tak důležitá ... jako Myšlenka Pokroku“.⁷⁹⁹ Přestože představu pokroku nelze považovat za myšlenku moderní,⁸⁰⁰ z její sekularizované a ekonomizované verze se stal *raison d'être* moderní ekonomie, vědy a politiky; víra v pokrok je něčím, s čím naše civilizace vyrůstá a počítá.⁸⁰¹ Zdá se, že dobré zprávy z vědy a ekonomiky neustále čekají hned za rohem, a pokud ne, něco není v pořádku. Britský myslitel C. S. Lewis to kdysi lakonicky a pregnančně shrnul výrokem „*goodness = what comes next*“ (dobro = co teprve přijde).⁸⁰²

Touto myšlenkou neustalého vývoje a maximalizace růstu jsme tak posedli, že jsme ochotni k jejím nohám obětovat i zadlužení. A to nejen v obdobích recese a krizí, ale i v dobách relativní prosperity. Tolik růstu bylo indukováno duhovými steroidy, že velkou část HDP minulých let by se hodilo pojmenovat spíše jako hrubý *dluhový* (nikoli domácí) produkt. Stali jsme se přímo posedlí myšlenkou růstu. Nejsme si sice úplně jisti, k jakému cíli by měl oen růst směřovat, ovšem tento nedostatek kompenzujeme neustalým zrychlováním.⁸⁰³

na největších událostech skutečného světa).

⁷⁹⁹ Nisbet, „The Idea of Progress“, 4.
⁸⁰⁰ Nicméně je zajímavé si uvědomit, že v naší kultuře se vyskytují a kolidují spolu představy obě: třeba nostalgická rustikálně-ekologická romantika, která se obrací k bájné a zidealizované tradici společnosti s jasnými a nekomplexními eticko-sociálními hodnotami, vidí též zlatý věk v minulosti. To je doplněno žánrem, který čerpá ze strachu z úpadku společnosti v budoucnosti (*Planeta opic, Matrix*, ale i klasiky typu *1984* nebo další). K tomu více později.

⁸⁰¹ Nisbet, „The Idea of Progress“, 4.

⁸⁰² Nisbet, „The Idea of Progress“, 4.
Nisbet zase jak ve své knize *History of the Idea of Progress*, tak v článku „Idea of Progress: A Bibliographical Essay“ začíná (my bychom mohli říci až) u Raků. A přestože se o Hebrejích letmo zmínjuje, navěnuje jim náležitou studii. Zaujmeme u Hesioda (cca 700 př. n. l.) a jeho sbírky *Práce a dni*, „píše ve svém článku.

⁸⁰³ Wolf k tomu říká: „Od sedmáctého století dle se ovšem mnohým začal zdát mamont stále lékavějším pásmem.“ (Wolf, „In the Cage of Vanities“, 170.)

⁸⁰⁴ Lewis, „Evolutionary Hymn“, 55-56.

⁸⁰⁵ „Ideo o parafrazi autorismu důmyslného polského autora Stanisława Jerzyho Lecca: „Vimn sice, že jedneme špatným směrem, ale vyznačujeme tamhle neohrožený zrychlováním“

Pokrok pokroku

Ovšem i myšlenka pokroku měla svůj vývoj. Debata o tom, zda pokrok *techné* vede k dosažení zlatého věku, či naopak, se klenula mnoha civilizacemi. Ani antika v tom neměla jasno. Například Hesiodos tvrdí, že „zlatý věk bylo období, ve kterém neexistovalo vědění, ale zároveň ani žádné jedy, které by otravovaly dobré mravy a obecné štěstí“. ⁸⁰⁴ Vidíme jakoby zdvižený ukazováček, který varuje, že pokrok a poznání jde často na úkor štěstí, klidu a jakési stoické harmonie. ⁸⁰⁵

Osvícenství pak oživilo představu, že lidský život na počátku dějin lidstva (v jeho přirozeném, přirodním stavu) byl, slovy Thomase Hobbesa, „osamělý, ubohý, ošklivý, zvířecí a krátký“. ⁸⁰⁶ Die tohoto pojetí je tedy dosažení ráje v *budoucnosti* technickým, vědeckým (a tedy nikoliv duchovním) úkolem *lidstva*. V polovině devatenáctého století „Fichte prohlásil, že skutečný ráj nebyl milosrdným darem, kterého si lidstvo uživalo ve vzdálené minulosti, nýbrž zaslíbenou zemí, kterou je třeba dobýt v nepříliš vzdálené budoucnosti pomocí vlastního úsilí“. ⁸⁰⁷

Podobnou linii myšlení lze ovšem vypozorovat už ve starověkém Řecku, kde později převláda: „Nedlouho poté Protagoras, první a největší ze sofistů, zdůraznil své přesvědčení, že dějiny lidstva jsou dějinami útlaku od prapůvodní neznalosti, strachu a pusté civilizace, ale také dějinami postupného skoupení k lepšímu životním podmínkám jakožto důsledku neustálého prohlubování vědění.“ ⁸⁰⁸ Na konci 6. století př. n. l. věřil Xenofanes, že „bohové lidem nejevili veškeré poznání hned na počátku, ale lidé si k tomu, co je dobré, museli postupem času dojit sami“. ⁸⁰⁹

V dialogu *Protagoras* Platon popisuje dojemnou scénu, ve které „Protheus natřká nad strašlivým trestem, který na něj uvalil Zeus za to, že plhnesl lidem oheň, čímž jim umožnil intelektuální i kulturní růst, a tak se lidé mohli vyrovnat bohům. V žádné literatuře neexistuje dojemnější pasáž než ta, ve které Protheus, uvřezný na věčnost do svého trestu, vypráví, jak našel na zemi lidstvo v ubohých podmínkách, jak žilo v jeskyních jako zvěř, nevědoucí, obklopené neustálým strachem, vystavené všem možným útrapám. Prometheus přinesl lidstvu oheň, a umožnil tak lidem, aby skrz

⁸⁰⁴ Nishet, *The Idea of Progress*, 9

⁸⁰⁵ Viz také Nussbaumová, *Křehkost dobra*. V dialogu *Protagoras* řečkově zřetlivý, že „vzdání nás chrání a zároveň proměňuje, jasně nám dosvědčuje našich cílů a zároveň bylo cílu protivní“, 211. Pro podobnější antropologický rozbor viz Elster, *Mytosa o vědění návrhu*

⁸⁰⁶ Hobbes, *Leviathan*, kapitola 13, 88.

⁸⁰⁷ Veit, *In the Cage of Vanties*, 178.

⁸⁰⁸ Nishet, „The Idea of Progress“, v edici „Greek Poets, Sophists, and Historians on Progress“.

⁸⁰⁹ Nishet, *The History of the Idea of Progress*, 11.

své vlastní úsilí pomalu postupovali ke kulturnímu rozkvětu, učili se jazyku, umění a řemeslům, technice i tomu, jak žít pokojně pospolu ve skupinách či svazcích. ⁸¹⁰

Můžeme zde tedy nalézt podobný motiv jako v příběhu o Ráji. V obou případech to bylo *poznání*, jež přineslo zásadní obrat v životě lidstva, ať už šlo o Strom poznání (dobra a zla) či Prometheovo technické *poznání*. Poznání, vědění, které s sebou přináší pokrok, ale stejně tak i hněv Boha či bohů, je koncem duchovní harmonie a dostatku. Vzáhly s božským stvořitelem jsou narušeny a jen pracně se obnovují, stejně tak jako jsme se poznáním odloučili od stavu *dostatku*, do kterého se neustále snažíme vrátit skrze intelektuálně-fyzickou námahu. Totéž se přihodilo i Enkiduovi: „Zvěř stepní daleko od něj pádi. Zeslábl Enkidu, jeho běh není, jako byl dříve, ale na duchu vyrostl a rozumem vospěl.“ ⁸¹¹ Tímto krokem také přišel o harmonii se svým okolím, odkud pocházel a které mu bylo domovem. Zvířata jej již nikdy mezi sebe zpět nepřijmou, již nikdy s nimi nebude moci svobodně běhat a rozumět světu, odkud pochází.

Doba post-sobecká?

Materiální pokrok se v mnohém směru stal sekulárním náboženstvím a zároveň největší nadějí a vírou naší moderní doby. Robert Nelson, ekonom, který se tímto problémem detailně zabýval a věnoval mu dvě knihy, tvrdí, že „mnoho ekonomů horlivě až zbožně věří v pokrok, v pokrok, který fundamentálně promění a vylepší lidský úděl“. ⁸¹² Ekonom Robert Samuelson to vystihl následovně: „Každé období má své vlastní iluze. Tou naší je horoucí a neotřesitelná víra v sílu prosperity.“ ⁸¹³

My ekonomové jsme si samozřejmě vědomi (nebo alespoň Frank Knight si toho vědom byl), že žijeme v „prostředí, ve kterém se věda jako taková stala náboženstvím“. ⁸¹⁴ Religiozita mimochodem ani nepotřebuje nějaké předurčené božstvo. Obecně platná definice náboženství zavedená Nejvyšším soudem Spojených států amerických (inspirovaná Paulem Tillichem, pravděpodobně nejuznávanějším protestantským teologem dvacátého století) přijímá „za platná náboženství široké rozpětí, systémů víry“, a to

⁸¹⁰ Nishet, „The Idea of Progress“. Nishet dále pokračuje: „Ve svých dějinách peloponéské války Thukydidas v několika prvních odstavcích vyzdvihuje, že v nejstarších dobách žili Řekové stejně jako tehdejší barbari a divoši, ale že během poměrně dlouhého období se díky svému vlastnímu úsilí dokázali dostat na vysokou úroveň.“

⁸¹¹ *Epos o Gilgamešovi*, 20, tabulka první, VI 22–29.

⁸¹² Nelson, *Economics as Religion*, xix. S tématem souvisí také Nelson, *Hoarding for Heaven on Earth*.

⁸¹³ Ibid., 91.

⁸¹⁴ Knight, *Freedom and Human All*.

NEJEDNAVE
MYŠLENKY

i přesto, že postřádají jakýkoli odkaz k nadpřirozeným silám či entitám“.⁸¹⁴ Původní religiózní představa pokroku se sekularizovala do technické víry ve vědu, která nás (neosobně, jako celek) spasí. A že bohatství nás nejen učiní šťastnými, spokojenými a vyrovanými, svobodnými a mocnými, ale zároveň také stvoří lepší společnost jako takovou (všeobecně nebo na zemi). Jinými slovy, všimněme si zde technické substitute, nahrazení či dosažení vnitřního duševně-psychologického snu pomocí vnějšího pokroku v množství a kvalitě vlastnictví.

V pokroku tedy máme naději na spásné řešení problémů materiálních, společenských a mnohých vnitřních. Ale to není vše: zároveň jsme s ním také spojili sen o morální (vše)nápravě a proměně lidí, vymycení sobeckosti skrze bohatství, dostatek, přebytek. Alespoň klasici v tomto oboru to tak (otevřeně) přiznávali. Představa, dle které může pokrok zachránit svět, se stala jakousi formou společenské naděje a víry (kterou je třeba si zasloužit, odpracovat) *par excellence*. Například David Hume věřil, že „kdyby nás přiroda obklopila přebytčím materiálních statků a každý by měl všeho dostatek, pak by bylo zřejmé, že v tomto blaženém stavu by kvetla každá ctnost“. Na světě by zavládla spravedlnost a „soudcovství by nadále bylo zbytečné“. John Stewart Mill, další z otců ekonomie,⁸¹⁵ věřil, že „vzájemné udupňování, níčení, vytláčování se ostrými lokty a šlapání si na paty“ je pouze syndromem přechodné doby.⁸¹⁶ Až pomine toto období růstu, dosáhneme „ustálého věku“, kdy „už si nikdo nebude přát být bohatším“. ⁸¹⁷ Mill si v kapitole „Of the Stationary State“ klade následující otázku:

Přechodní kapitoly se věnovaly obecné teorii ekonomického pokroku společnosti v tom smyslu, v jakém jsou tyto termíny všeobecně chápány, tedy jako pokrok kapitálu, populace a produktivity práce. Pokud ovšem uvažujeme jakýkoliv pohyb kupředu, ve své podstatě neomezený, nebudeme spokojeni s pouhým vystopováním zákonitostí tohoto pohybu; nelze než si položit následující otázku: jaký je jeho cíl? K jakému cíli směřuje společnost skrze svůj průmyslový pokrok? Až pokrok ustane, v jakém stavu lidstvo zanechá? Lidem zabývající se politickou ekonomikou přeci mnoho vždy býti víceméně zřejmé, že nárůst bohatství nemůže být bez hranic.⁸¹⁸

⁸¹⁴ Haddow dilo bylo poprvé publikováno v roce 1848 a brzy se stalo biblí anglické ekonomie 19. století. Soubor esejí v něm nese název *Principles of Political Economy With Some of Their Applications to Social Philosophy*, 38.

⁸¹⁵ John Mill, *Principles of Political Economy*, 88. Apatimně říká, že má nejik mekulovily životní cíle těch, kteří považují za hlavního slova člověka pronášet po úspěchu a nebojí se pro úspěch ohánět ostatní lokty. Úspěch jemu na paty, nic je a ještě je cestou k vichlu zůstat na zemi. Takovito chování formuje diváci sportovníky žout, a přestože by měla být odrazeno jako nepřijatelný přerok pohno z hři pohybového pohanka, stál se z něj nepoprvonostní zjevná žout. Mělo jí ovšem o nebylím nápn spoštěncelého po kuba a by evropka žout. Ktaci náby to stán, že ji byly až dopovně nečestny, a ještě možná hodou mabel prout.

⁸¹⁷ Mill, *Principles of Political Economy*, 4 0 2

⁸¹⁸ Mill, 188

Neměli bychom zapomínat, že ještě dlouho po svém vzniku byla ekonomie považována za „ponuru vědu“ (*dismal science*). Především díky Thomasi Malthusovi nedávala totiž většině populace jakoukoli naději na lepší zítřky, budoucnost nebyla optimistická, pokrok nebyl léčitý. Spíše než na nebe na zemi to vypadalo (pro pracující třídu) jako výhled na peklo na zemi. Je tedy zajímavé podívat se, jak se z tohoto kdysi ponurého oboru stala dnešní ekonomie optimistická, veselá, dávající naději a věřící v pokrok. Do jisté míry můžeme ekonomy rozdělit na optimisty (čeká nás nebe na zemi) a pesimisty (bliží se ekonomický armagedon). Zdá se, že Mill a Hume byli prvními optimisty. Keynes se k nim připojil ve 30. letech 19. století, když vyslovil naději, že takové nebe na zemi je na dosah snad již během nastávajícího století. Potom prý nastane „největší změna, která se kdy v našem materiálním vývoji udála“. Nastane největší změna v materiálním (a jak uvidíme dále, nejen v materiálním) vývoji člověka – povstane nový člověk, nový, jiný Adam, který spočine a nebude muset neustále kvaltovat.

Podle mého závěru tedy ... bude během následujícího století možné ekonomické problémy vyřešit nebo alespoň jejich řešení nasnit ... zápas o život byl až do posud základním, nejpalcivějším problémem lidské rasy – a nejen jí, ale celého biologického impéria od těch neprimitivnějších forem, jež stály na počátku života. Byli jsme přírodou doslova stvořeni k řešení ekonomických problémů. Pokud tedy vyřešíme problém ekonomie, budeme jako lidský druh zbaveni svého tradičního úkolu. ... ještě po mnoho staletí bude naše pouto ke starému Adamovi tak silné, že každý bude muset pracovat, aby byl spokojený ... k uspokojení tohoto starého Adama v nás budou stačit tři hodiny (práce) denně.⁸¹⁹

Jak je vidět, Keynes patřil k snad největším optimistům, co se ekonomického pokroku týče. V ekonomickém růstu viděl nejen materiální spásu, ale podobně jako David Hume i morální obrodu, velkou změnu „zákonů morálky“:

Jakmile přestane být shromažďování bohatství pro společnost to nejdůležitější, změní se i zákony morálky. Budeme schopni se oprostit od mnohých pseudomorálních principů, které nás ovládaly po celá dvě století, od principů, skrze které jsme ty nehorší z lidských vlastností povýšili na nejvyšší ctnosti... Budeme se moci navrátit k základním a nezpochybnitelným principům náboženství a tradičních ctností – chtit se znovu stát nečestí, lichva přechinem, láska k penězům se nám zhnusí a ti, kteří se přestanou zaobírat zřítkem, budou nejlépe následovat cesty morálky a zdravého rozumu. Budeme znovu oslavovat cíle namísto prosťvedků a střežit dobro před úzkem. Budeme oslavovat ty, kteří nás naučí, jak čestně a dobe využít hodiny a dny, stejně jako ty, kteří si umí užít pravých radostí, které svět nabízí. Oslavíme ty květy země, které se nelopofí ani nezahálí.⁸²⁰

⁸¹⁹ Keynes, „Economic Possibilities for Our Grandchildren“, 259– 373

⁸²⁰ Mill, 36A

K tomu, abychom během jednoho století dosáhli stavu, který Keynes nazývá ekonomickou blážeností, potřebujeme pouze čtyři věci:

Naši schopnost kontrolovat obyvatelstvo, naše předurčení zabránit válkám a občanským nepokojům, naši ochotu světit do rukou vědy všechny záležitosti, které jsou v jejím bezprostředním područí, a tempo akumulace zajištěné rozpětím mezi výrobou a spotřebou. Posledně jmenované se snadno zajistí samo, pokud budou fungovat první tři podmínky.⁸²¹

Přestože Keynes asi nejsilněji vyjádřil víru v ekonomické uspokojení našich potřeb, víra v blahodárné působení materiálního pokroku je vlastně většinou postava ekonomického myšlení dnešní doby. Proto musíme neustále říst, protože přeci k tomuto ráji na zemi jiná cesta nevede.

Ekonomové jako moderní kněží

Jelikož péči o duši nahradila v dnešní době péče o vnější věci, stali se ekonomové tak veledůležitými. Čeká se od nich interpretace reality (nevypočítatelný Olymp jako by byl nahrazen nevypočítatelnou Wall Street), prorocké sdělení (makroekonomické předpovědi), přetváření reality (zmiňování dopadu krize, urychlování růstu) a koneckonců i vůdcovství na cestě do země zaslíbené – do ráje na zemi. Samuelson, Friedman, Becker, Knight a mnozí další se stali vášnivými evangelizátory, apoštoly ekonomického pokroku, který používali nejen uvnitř své vlastní země, ale i směrem k jiným kulturám. Ekonom Robert Nelson to nazývá ekonomickým zápalením: ekonomové jsou k tomu „nutkáni“.⁸²² Jak napsal Gary Becker ve své monografii, Friedman byl „misionářsky zapálený do uctívání pravdy ... a stejně tak zapálený byl do přesvědčování bezvěrců“.⁸²³

Koneckonců Fukuyamova víra v *konec historie* skrze vítězství demokratického kapitalismu je výmluvná. Jedinou výzvou se nyní stává přimět a přesvědčit všechny spoluobčany ke správné (ekonomické) víře a exportovat ji jiným kulturám (rozuměj pohánům). Prostě všem těm, kteří ještě nekáplí ekonomickou božskou. Ekonomické nebe máme na dosah a chceme jej dopřát i jiným. A jako u většiny náboženství, čím více vyznavačů, tím lépe se dají i původním hlasatelům. Mezinárodní obchod se zdá být výhodný pro chudé země, ale mnohem výhodnější pro ty vyspělé.

Praxe posledních let naznačuje, že to s ekonomickým nebem nebylo a asi ještě chvíli nebude tak snadné. Přecenňování role ekonomie ale zůstává cel-

kem rozšířenou disciplínou.⁸²⁴ Je dobré si uvědomit, že ji započal sám Karl Marx. Byl to (paradoxně) právě Marx, který *de facto* věřil, že ekonomika, ekonomická základna je základem všeho, že právě ekonomika je základem společnosti, který determinuje vše ostatní, že vše ostatní (většně morálky a kultury) je jen „nadstavbou“ ekonomického základu, případně falešným svědomím a celospolečenskou iluzí. (Odtud ono slavné „náboženství jako opium lidstva“.) Z ekonomického vývoje se stává hlavní vysvětlující faktor dějin. Jak koneckonců výmluvně píše ekonomický historik Niall Ferguson:

Když jsem byl ještě školák, v učebnicích dějepisu se násilí 20. století vysvětlovalo různě. Podle některých souviselo s ekonomickými krizemi, jako by deprese a recese mohly objasnit politický konflikt. S oblibou také spojovaly nárůst nezaměstnanosti za německé výmarské republiky s nárůstem nacistických volebních hlasů a s Hitlerovým „uchvácením“ moci, jímž se vysvětloval vznik druhé světové války... Pak tu byla teorie, že celé 20. století bylo stoletím třídílného konfliktu... Rád bych své úvodní myšlenky ze školní lavice o něco pečlivěji reformuloval... ne všechny těžké ekonomické krize vedly k válkám. Dnes rozhodně nelze tvrdit (být se o to pokoušeli marxisté), že první světová válka byla výsledkem krize kapitalismu; naopak, náhle ukončila období pozoruhodně globální ekonomické integrace s relativně rychlým růstem a nízkou mírou inflace.⁸²⁵

Facka do tváře pokroku

A ještě jedna poslední poznámka k vědeckému pokroku jako takovému a k rání, jež mu byla uštědřena v první polovině dvacátého století. Vím-něme si mimochodem, že to byl právě marxismus-leninismus a koneckonců i rasismus (založený na extrémní formě vědeckého darwinismu), které si kladly nároky na přídatné jméno „vědecký“ a jejich stoupenci při každé příležitosti tuto vědeckost zdůrazňovali. V té době nebyl způsob, jak dané teorie „objektivně“ zpochybnit, to jaksi víme až nyní. Problémem je, že pokud jistý přístup jako vědecký uzná vědecká komunita, pak se dané vědeckým tématem stává.⁸²⁶

Vědecká pravda tedy není předmětem nějakého objektivního posouzení, ale podléhá soudu vlastní akademické komunity. I zde je tak jisté možno vědeckou obec podezřít z náchylnosti k politické či vědecké módě. V tomto

⁸²¹Viz také například Stigler, „Economics: The Imperial Science?“. Stigler tvrdí: „Ekonomie je tedy imperiální vědou zvaná či nevaná, zabývá se ústředními problémy mnoha nejrůznějších sociálních disciplín.“ (Ibid., 311)

⁸²²Ferguson, *Velká světla*, 15

⁸²³Viz viz Kuhn, *Structure of Scientific Revolutions* nebo Friedman, *Economics and the Philosophy of Science*, 311

ohledu bychom měli s módními myšlenkami nakládat velice opatrně. Vědecká komunita je ta, která pravdu vytváří a zároveň ji arbitruje – ti, kteří pravdu „tvorí“, a ti, kteří ji „posuzují“, jsou tedy jedni a ti samí. Ve vědeckém světě neexistuje dělba moci, kterou známe a pečlivě hlídáme ve světě politiky. Proto si marxismus-leninismus i rasismus mohly (ve své době) právem přisvojovat titul „vědecký“ – vědecká komunita jim jej udělila. To, že naše doba vědecká patří k těm nejkrvavějším v dějinách, bylo jednou z vážných trhlín v nábožensví sekulárního pokroku. Podle sociologa Zygmunta Bauman holokaust nebyl omylem nebo přešlapem modernity, ale jejím přímým důsledkem.⁶²⁷

Toužím touhou žít

Moderní ekonomové by se touto otázkou měli zabývat, neboť myšlenka pokroku je dvojitý meč. Na jednu stranu nám honba za pokrokem skutečný pokrok umožnila. Právě naše *velká touha*, naše *zbožná přání* zapřičinila, že jsme v poslední době tak velkého růstu skutečně dosáhli, tak moc jsme si jej přáli a tak moc pro něj pracovali a obětovali mu. Na druhé straně je ovšem otázkou, zda jsme spokojenější – a zda jsme vůbec schopni spokojenosti dosáhnout. „Pro ty, kteří dnes věří v pokrok, je spokojenost nežádoucí.“⁶²⁸

Z objektivních hledisek zřejmě v nejbogatší době v historii této planety. Přesto nám to nestačí, bohatství a blahobyt s sebou nesou nové problémy. Vybrat si v cukrárně ze sedmi dortů, když na všechny z nich máte chuť i peníze, může být až psychicky bolestivé. V momentě, kdy se pro jeden rozhodnete, vzdáváte se dalších šesti chutí a jste na pochybách, zda jste si místo pistáciového neměli dát oříškový, nebo ještě lépe čokoládový... Nejlepší by bylo ochutnat všechny, a tak z cukrárny odcházíte v rozpacích – nebo s přečpaným břichem, pokud jste nedokázali svému pokušení odolát.

Pro ekonomy je taková situace těžko uchopitelná. Ekonomie totiž převážně počítá se situací nedostatku, kdy je člověk nenasyčen (nesaturován) a rád by spotřebovával více (a také více vydělával). Jak by vypadala ekonomie bez nedostatku? Naše prostředky narostly o tolik, že si můžeme dovozt mnohem více než plně nasycení. Naše saturace, náš bod blaha, je často kdesi *uvnitř* množství toho, co si můžeme dovozt, je *uvnitř* našeho rozpočtového omezení. Nalézt jej je ale stejně obtížné. Může se jednoduše stát, že mateřská říční přebýtek přeženeme, a to může vést až k přesycenosti. Ani jedno není blažený stav. A tak se snadno stane, že nadávámé pod tlou vlastního nákupu.

Tyler Durden, hlavní hrdina románu *Klub rváčů*, vykresluje *modus vivendi* konzumní společnosti následovně: „Celé generace odváděly práci, kterou nenáviděly, jen aby si mohly koupit věci, které vlastně nepotřebují.“⁶²⁹ Dnes lze tento výrok parafrázovat v tom smyslu, že věci, které nepotřebujeme, nakupujeme za peníze, které nemáme. Poválečné období bylo charakteristické rychlým nárůstem bohatství, který odstartoval první vlnu kritiky konzumního života už v šedesátých letech. Naděje, k níž se upínala generace hippies, se ovšem ukázala jako liché. Americká společnost se stala závislá nejen na svém bohatství, ale i na dluzích. Koneckonců mezi psychology, ekonomy a sociology se dodnes vede vášnivá debata, zda vůbec bohatství významně přispívá k našemu pocitu štěstí.⁶³⁰ Sociolog Ronald Inglehart po mnohaletém zkoumání fenoménu štěstí⁶³¹ v mnoha zemích došel k závěru, že pocit blahobytu sice s přibývajícím bohatstvím roste, ale přírůstek je menší a menší – funkce blahobytu je konkávní. V bohatém světě stoupá štěstí s přibývajícím bohatstvím už jen minimálně. Není totiž kam stoupat. Jak tvrdí Inglehart, v bohatých zemích je korelace mezi příjmem a štěstím „překvapivě slabá (v podstatě zanedbatelná)“.⁶³² Říkáme tomu Easterlinův paradox.

David G. Myers sledává, že „co se týče štěstí, nehraje žádnou roli, zda někdo jezdí v BMW, nebo jako většina Skotů chodí pěšky či jezdí autobusem“.⁶³³ Na základě průzkumu mezi nejbohatšími vrstvami (100 nejbohatších Američanů dle časopisu Forbes v průzkumu psychologa Eda Dienera z Illinoiské univerzity) se ukázalo, že tyto lidé jsou „pouze o málo šťastnější, než je běžné“.⁶³⁴ Myers se dále zamýšlí nad dočasností radosti z bohatství: „Zdá se, že vítězové loterie zažívají nad dočasností radosti z bohatství výhry. Jenže tato euforie nemá dlouhého trvání. Dokonce se může stát, že činnosti, které štěstí dříve přinášely – například čtení –, už tolik nepokojí, jení nedodávají. Ve srovnání se vzrušením s milionové výhry běžné radosti „šednou“ a stávají se bezvýznamnými.“⁶³⁵ O podobném „ohlujícím efektu“ prudkých radostí vůči radostem běžnějším (obyčejná radost se vytváří v pří-

⁶²⁹ Palahniuk, *Klub rváčů*, 196.

⁶³⁰ Otázka, zda ekonomický růst zajišťuje člověku blahobyt, není zcela jednoznačná. Viz například klasická kniha Tibora Scitovského *The Joyless Economy* nebo vynikající novější kniha Luigina Bruniho *Civil Happiness: Economics and Human Flourishing in Historical Perspective*.

⁶³¹ Inglehart, *World Values Survey*.

⁶³² Inglehart, *Culture Shift*, 242.

⁶³³ Myers, „Does Economic Growth Improve Human Morale?“.

⁶³⁴ Diener, Horowitz, Emmons, „Happiness of the Very Wealthy“.

⁶³⁵ Viz také Brinkman, Contos, Joseph, Berman, „Forty Winners and Accident Victims“ a také Avolio, *How*

tomnosti prudek radosti, například drog, a tato nová radost pak přebírá její místo) hovoří koneckonců i Aristoteles.⁸³⁵

Je pravděpodobné, že ve společnosti, ve které všichni žijí v několikapatrových vilách, nebude člověk o nic více spokojen než tam, kde každý vlastní jen malý rodinný dům.⁸³⁷ Zdá se, že v dlouhém období je jedno, kolik toho máme nebo nemáme (ačkoliv i tato statistika se stala čerstvým předmětem diskusí).⁸³⁸ I kdybychom pomyslný bod štěstí našli, umíme v něm spočítat a neplatit se zas dál? A jak takový bod vlastně poznáme? A co když... nejsme na něm právě teď? Výmluvný je citát z Beckettova *Čekání na Godota*:

VLADIMÍR: Řekni to, ať už je to pravda nebo ne.

ESTRAGON: Co mám říct?

VLADIMÍR: Řekni: Jsem šťastný.

ESTRAGON: Jsem šťastný.

VLADIMÍR: Já taky.

ESTRAGON: Já taky.

VLADIMÍR: Jsme šťastní.

ESTRAGON: Jsme šťastní. (Ticho) Co budeme dělat, teď, když jsme šťastní?

VLADIMÍR: Čekat. Na Godota.⁸³⁹

Zdá se totiž, že jsou dva způsoby, jak být konzumně šťastný: neustále spotřebu eskalovat (k dosažení další jednotky štěstí potřebujeme čím dál tím víc konzumního materiálu) nebo si *uvědomit*, že máme dostatek. Jediné, čeho máme nedostatek, je nedostatek samotný.

Ztratili ekonomie svůj cíl, jediné, co jí zůstane, je růst. Růst, který nezná nic než sebe sama, protože nemá žádný cíl, vůči kterému by se poměřoval. S tím se pojí pocit bezcílnosti,⁸⁴⁰ nesmyslnosti⁸⁴¹ a bezdomovnosti. Běh k cíli se liší od běhu pro běh. Pokud běháme pro běh samotný (jogging), pak běháme dokolečka, což je sice v pořádku, ale nesmíme se divit, že jsme nikam nedoběhli. Dříve by věta „na rodinu nemám moc času“ byla považována za prohru, projev neschopnosti. Dnes je důkazem zaměstnanosti a je často pronášena s očekávaním respektu k aktivním dotyčným jedince. A tak zatímco Gilgamesš odebíral děti rodičům násilím, my si je odebíráme dobrovolně. Je to zase jako Gilgamesš a jeho (dnes dobrovolná a stále zbytečná) zed.

⁸³⁵ Aristoteles, *Etika Nikomachova*, 1154a27–1154b9.

⁸³⁷ Podobný příklad našel ekonom Cornellské univerzity Robert Frank na konferenci Understanding Quality of Life: Scientific Perspectives on Enjoyment and Suffering, Princeton University, 1–3 listopadu 1996.

⁸³⁸ Stevenson, Wolters, *Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox*.

⁸³⁹ Beckett, *Waiting for Godot*, 66.

⁸⁴⁰ Aristoteles tvrdí, že velká činnost není ani smysl. *Metaphoricky viz Martinique, Allen White* (článek) *Intergovernmental and Global Values: Psychology, Values, and Moral Search for Meaning* předložen v kapitole „The Existential Vacuum“, 199.

Nedostatek nedostátku

Paradoxem je, že si dnes nedostatek musíme (většinou umíme) vytvářet. Jen v nedostátku je totiž dobrodružství, a tím pádem i zábava a život jako takový. Je symptomatické, že za tímto účelem vzniklo celé průmyslové odvětví: zábavní průmysl – tovární vytváření zábavy a rozptýlení, které často spočívá v *simulaci nedostátku*. Proč? Možná proto, že v běžném životě nám skutečný nedostatek chybí. A tak se stane, že přesyceni v teple domova sledujeme televizní dobrodružství, v němž hrdinové trpí hladem a zimou. Bavíme se cizím strádáním, které bychom vlastně (v jakési zvláštní rovině reality) rádi prožívali sami.

Je to paradox: čím více budeme sytí a v bezpečí, tím více budeme toužit po umělé zábavě a plastikovém nebezpečí. A druhý paradox: sledovat filmovou simulaci utrpení, zimy a hladu můžeme *pouze* z pozice nadbytku a bezpečí, s popcornem v ruce. Pustit si takový film při vlastním nedostátku (v zimě a o hladu) by bylo jen těžko představitelné.

Možná je to právě nedostatek, lov, který nám schází. Je to touha, po které toužíme. Infaeci spotřeby popsal již Xenofon v dialogu *Hiero*, kde tyrán tvrdí, že se má hůř než kdokoli jiný, mimo jiné i proto, že má k dispozici *tolik* potěšení, že už si ho vůbec neužívá. „Čím více lahůdek je na stole rozloženo, tím rychleji člověk překvapí sytost. Skutečné potěšení tedy není o nic větší, než kdyby před ním namísto všeho těch lahůdek stála přiměřená porce.“⁸⁴²

Oné téžavé nestálosti dodává naše doba novou podobu ve formě deficiční ekonomiky, kterou bychom nejráději neustále drželi na hraně přehřívání. Pokud je imperativem doby maximální růst, a to za každou cenu, pak spočinutí není možné. A pokud se vytváří z každodennosti smysl, pak podle filozofa Jana Patocky, který nazývá tento stav „nuda jako ontologický status lidsiva“,⁸⁴³ vše ústí v potřebu *orgiasticy*, tedy jakéhosi univerzálního uvolnění v extatickém happeningu. Vyprázdňení každodenní umírněnosti nás vyhná z našich příbytků (které už ani nenazýváme domovem) k orgiastickému přehánění, které nezná žádnou míru.

I toto Patockovo vysvětlení dialektiky lidského jednání je možno aplikovat na příčiny současné krize: příliš velký spotřební večírek na dluh.

Reziduum nedostatečnosti

Nedostatečnost je člověku vlastní, je to naše vlastnost, která, už podle přiběhu o zahrádě Eden, existovala ještě před pádem a de facto zapříčinila vyhnání z Ráje. „Lidská rasa nemusela čekat na kapitalismus, aby ji nakazil

⁸⁴² Xenofon, *Hiero*.

⁸⁴³ Patocka, *Karfišková studie o filosofii dialogu*, 98.

NOTA JAKO ONTOLOGICKÁ

vícem neukojitelnosti ... byl tu po celou dobu ... spící virus pouze potřeboval změnu v socioekonomických a kulturních podmínkách, která by mu poskytla příhodné prostředí.⁶⁹⁴

Můžeme ale ovlivnit to, v čem se staneme nedostatečnými. A tady bychom měli dávat velice dobrý pozor, co si vybereme. Jak říká Aristoteles, jedna věštbí vytláčuje druhou. Navzdory prudkému nárůstu bohatství v minulých letech máme stále málo. Jako by celá nová „produkce vyplňovala prázdnotu, kterou sama stvořila“.⁶⁹⁵ Kolik toho musíme mít, abychom málo neměli? Co je v nás za tékavost, která nedokáže nalézt spokojenost? Proč nedokážeme nalézt mír?

Na jedné straně je toto tékání užitečné. Nutí nás k novým objevům, k nové činnosti a do jisté míry právě této nedostatečnosti vděčíme za to, že ekonomika neustále roste. Ekonom v této kreativní destrukci, která neustále někým novým nahrazuje stále zcela funkční věřejší, vidí tažný princip kapitalismu a svobody.

Ekonom Fred Hirsch⁶⁹⁶ si paradoxní situaci, v níž s rostoucím bohatstvím nejsme šťastnější, vysvětluje takto: pokud sedíte na koncertě a někdo si na jedinou stoupane, získá komparativní výhodu. Ale jen na úkor druhých, kteří sedí za ním a kterým brání ve výhledu. Když jej ostatní následují a stoupanou si také, komparativní výhoda zmizí – všichni jsou na tom opět podobně, jen s tím rozdíllem, že všechny víc bolí nohy. Poté si někdo stoupane na špičky a celá spirála se opakuje. Pak se lidé začnou vysazovat na ramena, stát přitom na špičkách... Naše spokojenost je prostě komparativní, není absolutní a budeme se opět cítit jako největší chudáci, pokud si náš soused koupí nové auto, jakkoli jsme s tím svým spokojeni. Lze této spirále uniknout? Někteří by možná namítli, že z tohoto konzumního prokletí lze utéct do ráje srdce, kde je klid a spočinutí. Nehledjeme spočinutí v materiálu, ale v duchovnu, koneckonců, Ježíš nikdy své učedníky nezdravil pozdravem „šťěstí vám“, ale zdravil „pokoj vám“.

Augustin ve své knize *Význaní vyříkl* památnou větu: „Neklidné je mé srdce, Bože, dokud nespočine v Tobě.“⁶⁹⁷ Ale spočinulo během života jeho srdce? Našel to, co hledal, a nehledal již více? Stejně tak starozákonní Židé, když konečně došli do země zaslíbené, museli dále bojovat. Po křesťanem míru a spočinutí ani stopy. Koneckonců, Jeruzalém zmananá v překlada Město pokole. Byl má ale tak zaslíbené jméno, není v pokoji dodnes. Zdá se, že materialní svět je v tomto podobný světu duchovnímu. V obojím chceme stále

více, ale nikdy nemáme dost. Jako by v nás bylo neodbouratelné reziduum nedostatečnosti, které v nás vytváří nikdy nekončící pnutí. Psychologové hovoří o egu, které nám neustále předkládá téměř nespílitelné úkoly a nároky, ale ani po jejich splnění není spokojen a vysmívá se nám dál.

Ve svém stoickém přesvědčení se Aristoteles přiklání k tomu, že se máme spokojit s tím, co máme, a že štěstí spočívá právě v tomto. Jinak nás chytí do pasti ošidný „já-ůž-nevím-cobysmus“, a jelikož sjídlem roste chuť, nedudeme spokojeni nikdy. „Všechny věci jsou tak únavné, že se to ani nedá vypovědět; nenasytí se oko viděním, nenaplní se ucho slyšením,“ napsal autor biblické knihy Kazatel před tisíciletími.⁶⁹⁸

Aristotelova rada je dobrá, jen je s ní těžké porízení. Zvláště pokud v sobě máme reziduum nedostatečnosti, které navíc bylo v posledních generacích tak hýčkáno. Přesto bychom se měli o vděk a spokojenost snažit. Obzvlášť v situaci, kdy toho máme – krize nekrize – alespoň materiálně stonásobné více než z našeho pohledu přechudický Filozof. Naše modlitba by měla znít „dej, at toužím jen po věcech, které mám“.

EKONOMIE ŠABESU

Řešením, které hledáme, tedy není asketismus, ale šabesová ekonomie. Spočínutí se zdá být velice příjemným programem. Paradoxně je ale právě přikázání šabesového spočinutí dnes jedním z nepřekračovanýchších z celého Desatera. Lidstvo je lapeno mezi tendenci měnit realitu kolem sebe k lepšímu a být spokojeno s tím, co má, s pokrokem, který již učinilo, z práce svých rukou. Podle Tóry měl člověk šest dní měnit svět kolem sebe, ale sedmý den nikoliv. Člověk měl odpočívát, kontemplotovat a *užívat si užítku* z práce svých rukou. Je paradoxní, že se toto muselo stát přikázáním; zdálo by se, že člověku by stačilo doporučit odpočinek, a ne mu (často pod hrozbou smrti)⁶⁹⁹ zakazovat práci. Ale v naší přirozenosti je asi cosi, co má tendenci pracovat neustále – proto, zdá se, toto přikázání muselo být přikázáním.

Podle Starého zákona má odpočívát i půda, a to jednou za sedm let. Takové opatření mělo bezesporu blahodárné agrární dopady, ovšem smysl tohoto přikázání je hlubší. Jednou za sedm let se též propouštěli dlužní otroci, tedy Hebrejové, kteří se zadlužili tak, že upadli do otroctví. Jednou za 49 let se promijely dluhy a půda se vracela původním vlastníkům, kmenovým rodnám. Zkrátka, jednou za čas se anulovala akumulace bohatství – a celý systém se prostě resetoval.

Сретенство в царстве...

⁶⁹⁴ Volf, „In the Cage of Vanities“, 172.
⁶⁹⁵ Ibid., 171.
⁶⁹⁶ Vg Hirsch, *Social Limits to Growth*.
⁶⁹⁷ Augustin, *Význaní*, 13.

⁶⁹⁸ Kazatel 1:18.
⁶⁹⁹ Exodus 31:16.

Pokud se ohlédneme za sebou, za poslední desetiletí jsme toho skutečně dosáhli hrozně moc. Česká republika se odlepila od komunistického dědictví a stala se víceméně standardní ekonomikou „západního typu“. Samotný Západ se za posledních dvacet let ponořil do prudkého pokroku techniky i blahobytu. Ale jako bychom přitom uštváli svého koně. Ekonomický a společenský imperativ je ovládnán maximalizací, nepřipouští spokojenost. Maximalizuj výkon, maximalizuj spotřebu. A přestože nové moderní technologie přicházejí s příslibem úspory času, odpočinku nám dopřáno není (nedopřáváme si ho my sami).

Otázkou je, co s touto manou, touto růstovou energií dělat. Zdá se mi, že veskerou úsporu času věnujeme zpět do produkce. Z many se netěšíme, ale znovu ji vracíme do systému, aby přinesla více many. Nevěnujeme ji sobě. Jinými slovy, technologický vývoj posledních dvaceti let mohl Amerika věnovat například do úspory času, což by teoreticky (použijeme-li nechvalně známý ekonomický trik *ceteris paribus*) obnášelo zůstat na stejné životní úrovni a pracovat o čtyřicet procent méně – tedy tři dny v týdnu místo pěti, přesně jak před sedmdesáti lety předpovídal Keynes.

Podobně je tomu s rozdílem konkurenceschopnosti Spojených států a Francie. Amerika je produktivnější v ročním vyjádření (za rok toho průměný Američan udělá více než Francouz), ale v hodinovém vyjádření (tedy v přepočtu na dobu, po kterou oba skutečně pracovali) toho Francouz zvládne více. Rozdíl je daný zejména počtem dovolených a dnů volna. A zde je americko-evropský *trade-off*: Chceme mít vyšší HDP? Pak si škrtneme polovinu volných dnů a problém je vyřešen. Otázkou zůstává, zda za to náš ekonomické výkonnosti opravdu stojí.

Josef, faraon a Keynesův bastard

Od nepaměti se hospodářství pohybuje v cyklech. Vůbec první zaznamenaný příběh o hospodářském cyklu v dějinách naší civilizace si vybaví snad každý, byl jej nalezneme na místě, které je na první pohled nepravděpodobné. Asi před čtyřmi tisíci lety měl egyptský faraon sen, v němž se mu de facto zdála makroekonomická předpověď na čtrnáct let dopředu: snil sen o sedmi krávnách tlustých a sedmi hubených. V řeči snů se jednalo, dnes bychom řekli, o predikci hospodářského vývoje tak, jak ji známe dnes z úst a dílen Světové banky, OECD, bankovních analytiků a jiných architektů ekonomických modelů: zemi čeká sedm let hojnosti a následovat bude sedm let bídy. Pozorně bychom též je, že v Bibli pro tento vývoj neexistuje žádná příčina (morální či jiná), žádné vysvětlení, žádný důvod (což je na jiných místech pro Tónu typlek). Cyklus (hojnosti a hladu) nebyl ani řečen, ani odmítnou. Slo spíše o ekonomiku. Zkouška moudrosti, toho, jak se lidé dokážou vyrovnat a ukládat hospodářství předvítkem i neodmítnutím.

Josef, který faraonovi sen takto vyloužil, mu zároveň nabídl veskrze keynesovské řešení. Radil vytvořit zásoby během bohatých let a nepotřebovat vše, co v tu dobu vyrostlo, ale uschovat to pro léta hubená. Tento přístup pomohl zajistit Egyptu prosperitu a podmanit si mnoho okolních národů (včetně Josefových potomků). Alespoň tak to vypráví biblický příběh v jednáctýřicáté kapitole knihy Genesis.

Krása tohoto příběhu spočívá v jeho jednoduchosti, díky níž mu porozumí i malé dítě. Snad proto se o něm mluví leda v nedělní škole (na vyšších úrovních již bohužel ne, jako by to byl příběh jen pro děti). Děsivé ovšem je, do jaké míry jsme se oprostili od hlavní myšlenky celého příběhu. Pojdme se teď rychle přesunout přes tisíciletí zpět do naší doby. Náš věk sice vytvořil (a věř v) překrásné matematické modely, které umí kudrlinkovat nejmenší detaily marginálních derivací, ale přitom, ve svých důsledcích, polykají velblouda. Při globální finanční krizi došlo ke znovuoživení Keynesa a jeho léku na zesláblé ekonomiky. Klesá-li poptávka ze strany jedinců a firem, spotřebu vázáva za ně stát – na dluh. Ovšem hospodářská politika, na kterou jsme dnes zvyklí, není ani za mák keynesovská. Z Keynesova učení jsme vzali pouze jednu jeho část (povolili jsme deficit), ale na druhou jsme zapomněli (imperativ tvorby přebytků v letech dobrých), a tak povolujeme a akceptujeme (potřebujeme?) *deficit* i během hojných let. Výsledkem je cosi jako *Keynesův bastard*, který se od původního učení vychýlil daleko doleva. Nejenže jsme nestavěli sýpky, do kterých bychom ukládali obilí na horší časy – jediné, co pro budoucnost pečlivě skládujeme, jsou dluhopisy.

Při zrodu eura byl stanoven strop pro roční schodek rozpočtu na třech procentech HDP. Jenže dobře míněné pravidlo záhy zmutovalo: z pravidla „tři procenta jsou maximum“ se obecně stalo „tři procenta jsou v pořádku“. Psychologicky jsme si přesunuli pocit vyrovnaného rozpočtu na úroveň tříprocentního deficitu, a kdykoli jsme měli tři procenta nebo méně, byli jsme spokojeni, *jako by* výsledek rozpočtu byl vyvážený. Kdykoli se rozpočet dostal pod tři procenta, bylo to oslavováno jako úspěch.⁸⁵⁰

Jenže kam se s takovým smyšlením můžeme dostat? A proč všichni mluví o snižování deficitu, když skutečná debata by se měla vést o rozpočtovém přebytku? Snižování deficitu ve většině případů znamená jen *pomalější* pád do zadluženosti. Přitom to, co opravdu potřebujeme, není pomalejší navyšování dluhu, ale jeho snižování, pokud možno co nejrychlejší. Jen tak budeme schopni vytvořit alespoň nějaké fiskální rezervy před tím, než nás zasáhne příští krize, o které nevíme, kdy přijde, ale přijde jistě. V budoucnosti prosíme musíme obětovat část růstu HDP a uměle zpomalit ekonomiku tak,

⁸⁵⁰ Slovenská republika, jejíž HDP rostl v roce 2007 o 10 %, měla schodek rozpočtu 1,9 % HDP a byla všobecně neohrožována za zodpovědnou fiskální politiku. Nabírali na tu otáčku „jak volky říci potřebujeme, abychom si mohli dovolit vyrovnaný rozpočet, než začne krize“.

abychom růstovou energii věnovali na oddlužení. Tak vypadá restriktivní fiskální politika. A my jsme, zdá se, zapomněli, že pokud chceme stimulovat ekonomiku k vyššímu růstu (fiskální expanze), musíme být také připraveni tento růst splácet (fiskální restrikce).

Zatím neexistuje žádné pravidlo, které by vlády přinutilo jednat dlouhodobě a tvořit v dobrých časech zásoby. Dodržováním takového pravidla (ani nicím jiným) sice recesím a krizím nezabráníme, ale zajistíme si tak alespoň manévrovací prostor pro řešení problémů. Požárům též zcela zabránit nelze, jediné, co lze, je mít připravené zásoby vody v cisternách. Právě těchto zásob se nám nedostává a je třeba je rychle doplnit.

Pro řízení státních financí se v souvislosti s dluhovou krizí nabízí jednoduchý návrh dynamického fiskálního pravidla: suma rozpočtového deficitu a růstu HDP musí být rovna nebo menší než konstanta (řekněme například 3). Jinými slovy, pokud výhled růstu ekonomiky činí šest procent, ten rok se musí vygenerovat nejméně tříprocentní přebytek rozpočtu. Pokud ekonomika klesne o tři procenta, deficit může dosáhnout šesti procent HDP. Deficit může vzniknout ve špatných letech, v těch dobrých musí být ovšem kompenzován přebytkem.

Takové pravidlo by přiblížilo současnou praxi Keynesovým poučkám a obstálo by i v přelihu o Josefovi a faraonovi. Během posledního období růstu v letech 2001 až 2008 (tedy během sedmi let!) jsem dosáhlí neuvěřitelného bohatství, a přesto jsme z něj ukládali jen velmi málo (respektive většinou vůbec nic) na pokrytí starých dluhů či na vytvoření zásob pro případné horší časy (které se záhy dostavily). Většina zemí svůj dluh naopak bezstarostně navyšovala, místo aby začaly tvořit zásoby na horší časy. Takováto civilizace se nutně potřebuje změnit, anebo nesmí být překvapena příchodem sedmi hubených krav.

Jen pomalu

To, co jsme si měli nechat a bedlivě strážet na doby zlé (deficini fiskální politika), jsme projedli v dobách dobrých. V létě, kdy je dřevo suché a jeho sběr snadný, je moudré tvořit si zásoby na zimu. My jsme ovšem dřevo spálili v létě – a žádné nové jsme nenasbírali. Navíc jsme si půjčovali od souseda a vypůjčené dřevo jsme také spálili – v létě. Potřebujeme tedy podobné pravidlo, jaké navrhoval Josef Faraonovi: tvořme zásoby, když fouká příznivý vítr ekonomického růstu, abychom mohli tvořit schodky v dobách zlých. A pokud vytvoříš deficit, rychle ho splat (nejlépe v rámci jednoho volebního cyklu – zni to nativně, ale bylo by to spravedlivé). Tato krize nás zatím jako celek nezničila (ačkoli v některé země de facto zbankrotovaly), ovšem pokud nás ta další zasáhne takto zavludněně, její následky už mohou být vskutkem smrtelné.

Musíme změnit základní směřování hospodářské politiky – a přeřadit z MaxHDP na MinDluh. Manrou naší doby se stal maximální růst za jakýchkoli okolností a za jakoukoli cenu, ať už to znamenalo zadlužení, přehřátí či přepracování. Místo dosažení maximálního HDP bychom měli spíše hledat udržitelné tempo pro další pohyb vpřed. Vyspělé země by měly „cítit“ na rozumnou míru ekonomického růstu, a pokud okolností přece jen umožňují zrychlit, měli bychom se fiskálně slednotit a využít získanou energii k vytvoření fiskálních přebytků, které sníží úroveň starých dluhů. Klíčovým sdělením tedy je: změnit styl jízdy a nejezdit maximální rychlostí, ale přeřadit na *minimální sportěbu a spěchat k minimální zadluženosti*.